

*С.І. МЕЛЬНИК, доктор економічних наук,
професор, директор
Український інститут експертизи сортів рослин*

Державна система охорони прав на сорти рослин на сучасному етапі: становлення та розвиток

Постановка проблеми. Сільськогосподарське виробництво висуває обґрунтовані вимоги до нових сортів і гібридів, зокрема, необхідність комплексного поєднання високого рівня продуктивності з якісними показниками та стійкістю до шкочинних хвороб і шкідників, несприятливих, особливо стресових, факторів природного середовища. Виробник вимагає, щоб сорт був високоврожайним та технологічним, а його продукція – якісно придатною для цільового використання.

Вивчаючи селекційні вітчизняні й іноземні сорти, Український інститут експертизи сортів рослин (Інститут) на базі пунктів дослідження державної системи охорони прав на сорти рослин рекомендує виробництву не лише кращі з них, а також генерує мотивування створення нових сортів, охороняє їх права, регулює внутрішні та міжнародні правила торгівлі сортовим насінням, дає можливість товаровиробникам користуватися сортами, які мають певні генетично стійкі показники.

Основні проблеми, які потребують розв'язання на рівні держави – це відсутність сучасної матеріально-технічної бази, необхідної для проведення комплексу польових і лабораторних досліджень з експертизи, а також сховищ для зберігання дослідних зразків; відсутність достатньої кількості пунктів дослідження й земельних ре-

сурсів, необхідних для здійснення кваліфікаційної експертизи сортів рослин; наявність адміністративних бар'єрів у процедурі проведення науково-технічної експертизи заявки на сорт рослин через відсутність чіткого розподілу функцій у сфері прав на сорти рослин між Компетентним органом та Інститутом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток сортодосліджень, організації методологічних та методичних засад проведення селекційної й сортодослідної роботи зробили такі вчені, як С. Бакай, М. Вавилов, О. Захарчук, А. Ключак, Е. Неттевич, К. Назаренко, П. Марініч, І. Мічурін, В. Орешніков, Л. Худолій, В. Юрчишин і багато інших [6-12].

Мета статті – розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо формування повноцінної державної науково-технічної експертизи сортів рослин та поліпшення на її основі сортового й насінневого забезпечення рослинницької галузі сільськогосподарських підприємств.

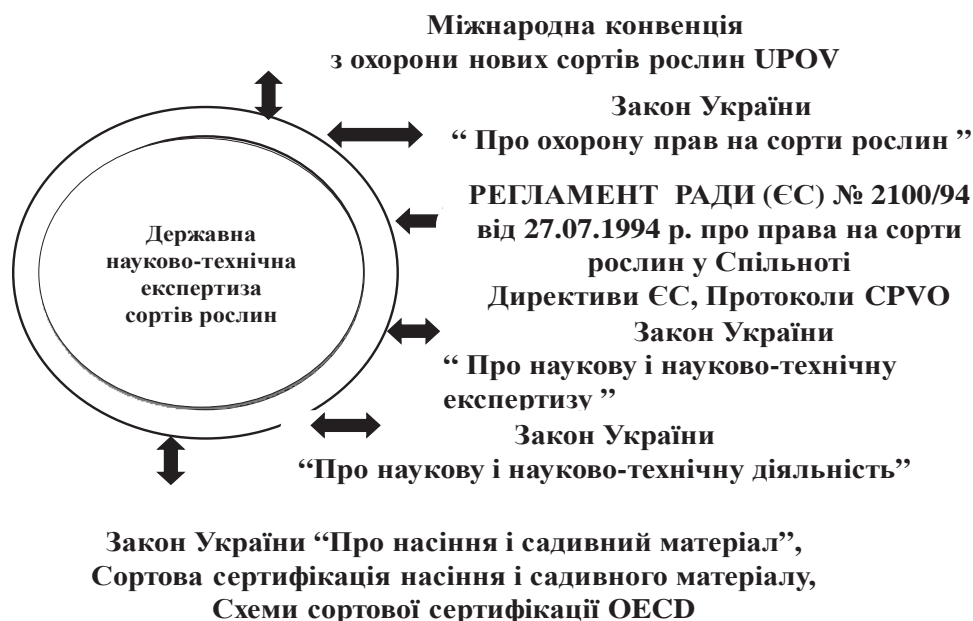
Виклад основних результатів дослідження. Основним інструментом національної сортової політики держави на шляху проходження сорту від моменту його створення до заміни є державна науково-технічна експертиза сортів рослин (рис. 1). Державним органом, що здійснює офіційну реєстрацію нових сортів в Україні, є Міністерство аграрної політики та продовольства,

що формує та реалізує державну політику в сфері охорони прав на сорти рослин [1, 4].

Зазначені й інші аспекти знайшли відображення в Законі України "Про охорону прав на сорти рослин", в якому на Державну систему з охорони прав на сорти рослин покладено низку завдань щодо забезпечення реалізації цього Закону.

До Українського інституту експертизи сортів рослин від селекціонера надходить матеріал, який після позитивних результатів

державної науково-технічної експертизи одержує офіційний статус "сорт". За результатами досліджень формується Державний Реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні. В цьому Реєстрі зосереджується вся інформація щодо вимог виробника та користувача до сорту. Тому важливо забезпечити ефективний зворотний зв'язок, який уможливив би встановлювати критерії, за якими сорти рослин заносяться до Реєстру.

Рис. 1. Законодавча база здійснення науково-технічної експертизи сортів рослин в Україні

Джерело: Власна розробка.

Порівнюючи у процесі випробування сортів рослин кращі селекційні розробки й ретельно вивчаючи їх, надання прав інтелектуальної власності на сорт генерує мотивацію створення нових сортів і гібридів, забезпечує інформаційний обмін між автором сорту та власником майнових прав інтелектуальної власності на сорт, регулює внутрішні й міжнародні правила торгівлі насінням, захищає права товаровиробника використовувати сорти, що відповідають необхідним характеристикам, а також на підставі нормативних актів національного і міжнародного законодавства.

Найважливішими завданнями Українського інституту експертизи сортів рослин та його філій (закладів експертизи) у сфері охорони прав на сорти рослин, є [4]:

проведення державної науково-технічної експертизи сортів рослин, на основі якої реєструють права інтелектуальної власності;

участь у межах своєї компетенції в контролі за оборотом посівного матеріалу (ділянковий (грунтовий) і лабораторний сортовий контроль);

науково-методичний супровід науково-технічної експертизи сортів рослин;

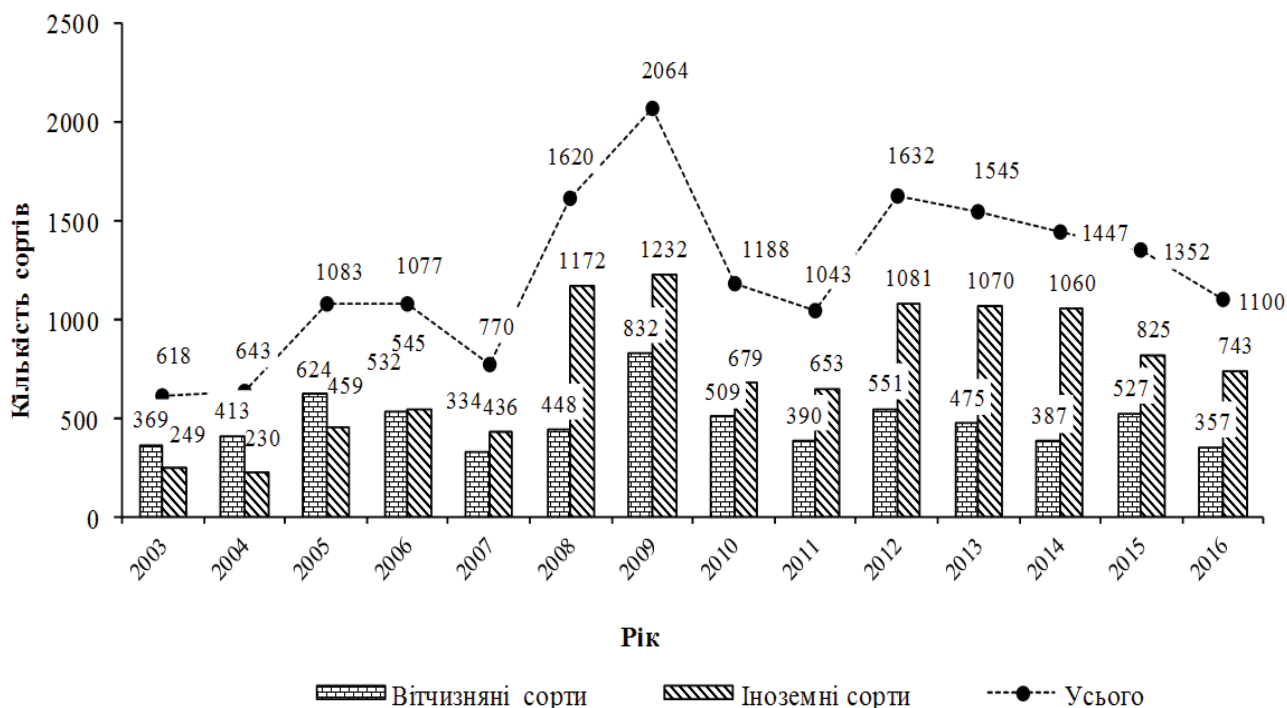
участь у розробці законодавства з питань охорони прав на сорти рослин.

Для набуття прав на сорти рослин в Україні щорічно подається до Міністерства аграрної політики та продовольства заявка, проводиться експертиза заявки й державна реєстрація прав. Заявка на сорт подається особою, яка має на це право, згідно зі ст. 16, 17

і 18 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» [1, 4].

Експертиза заявки провадиться з метою визначення відповідності формальних її ознак вимогам, що встановлені цим Законом та затверджені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони прав на сорти рослин, на його основі правила складання й подання заявки.

Щорічно вітчизняними й іноземними заявниками подається від 1000 до 2000 заявок на проведення кваліфікаційної експертизи сортів рослин (рис. 2). У 2016 році було подано 1100 заявок, з них близько 65-70 % іноземними заявниками. Зменшення кількості поданих заявок останніми роками пов'язано з окупацією Росією АР Крим і частини Донецької й Луганської областей, а також із погіршенням фінансово-економічного стану селекційних установ та селекціонерів.

Рис. 2. Динаміка подання заявок на сорти рослин

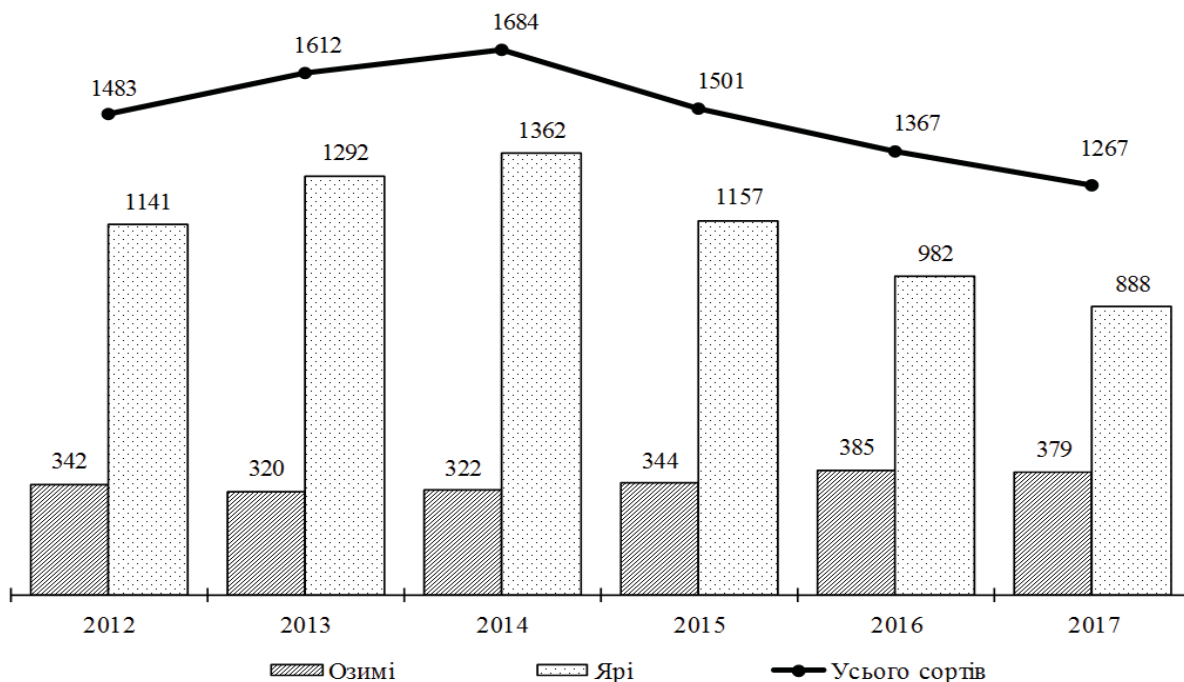
Джерело: Дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Основою проведення державної кваліфікаційної експертизи є створення всіх необхідних умов для проведення досліджень, адже одержання достовірних експериментальних даних експертизи сортів рослин і гібридів можливо лише за дотримання всіх вимог методики дослідної справи та забезпечення однакових умов вирощування.

Усього, згідно з Програмою польових досліджень на ПСП, у 2017 році в закладах експертизи було заплановано вивчення 1267 сортів (рис. 3). Щорічно пунктами досліджень державної системи з охорони прав на сорти рослин провадиться кваліфікаційна експертиза сортів рослин за основними видами культур, яка показує, що олійні культури становлять третину від програми, а ку-

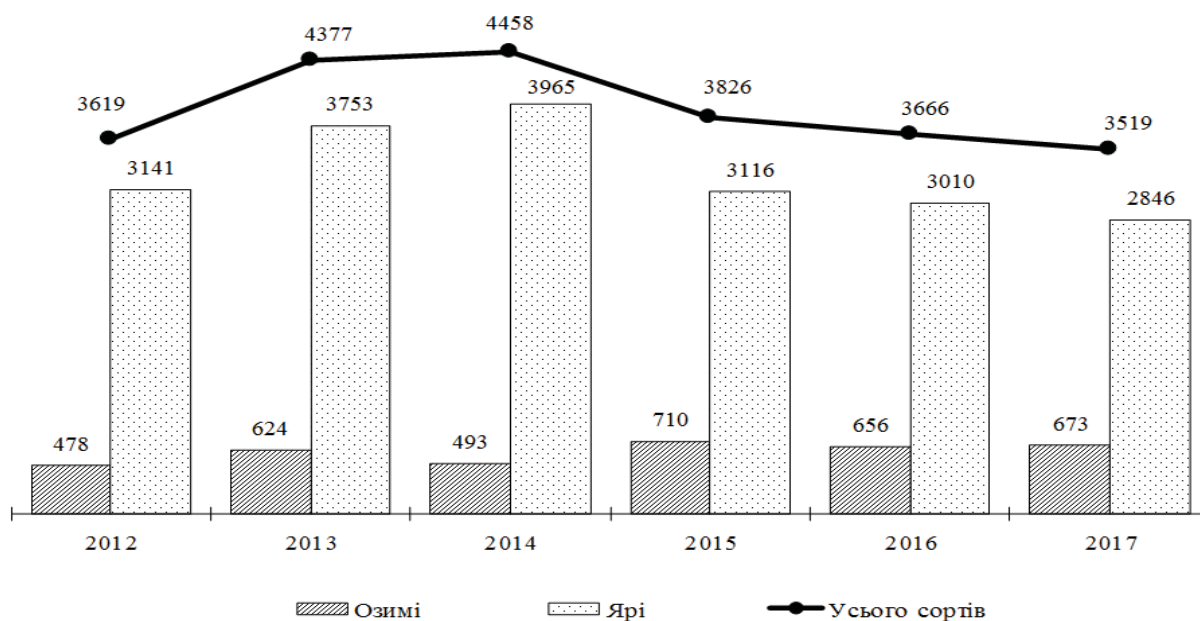
рудза займала майже чверть досліджень сортів рослин. Зважаючи на те, що переважна частина сортів цих культур іноземної селекції, умовно кажучи, спостерігається експансія нашого ринку іноземними сортами саме у цьому його сегменті.

Польові дослідження з кваліфікаційної експертизи на відмінність, однорідність і стабільність залежно від виду рослин проводили відповідно до Програми польових досліджень кваліфікаційної експертизи сортів рослин на 2017 рік. Загалом закладання дослідів для проведення досліджень із кваліфікаційної експертизи на ВОС здійснено загальним обсягом 3519 сортів більше як із 50 видів рослин (рис. 4).

Рис. 3. Динаміка закладання польових досліджень із кваліфікаційної експертизи на придатність сорту до поширення (ПСР) у пунктах досліджень УІЕСР (2012-2017 рр.)

Джерело: Дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Рис. 4. Динаміка закладання польових досліджень із кваліфікаційної експертизи на відмінність, однорідність та стабільність сортів рослин у пунктах досліджень УІЕСР (2012-2017 рр.)

Джерело: Дані Українського інституту експертизи сортів рослин.

Порівняно з найвищими показниками закладання сортодослідів у 2014 році протягом останніх трьох років відбувається скорочення як проведення кваліфікаційної експертизи на придатність до поширення, так і

на відмінність, однорідність та стабільність сортів рослин, відповідно на 23,6 і 21,0%.

Забезпечення виконання цих та інших завдань потребує відповідних фінансових витрат, оскільки заходи щодо проведення науково-технічних експертиз сортів рослин є

державною функцією. У більшості країн світу витрати на проведення науково-технічних експертиз фінансуються за державний рахунок.

Дослідження, проведені в Українському інституті експертизи сортів рослин та Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки», показали ефективну діяльність Державної системи охорони прав на сорти рослин. Одна гривня витрат на проведення експертизи сортів рослин забезпечує сумарний макроекономічний ефект у розмірі 27-32 грн, зокрема, більше 3 грн податкових надходжень [6].

Проте, незважаючи на високу ефективність витрат на проведення науково-технічної експертизи сортів рослин, заклади експертизи не можуть забезпечити не лише розвиток, а й збереження існуючої матеріально-технічної бази та відповідне відшкодування власних витрат. Нині діяльність закладів експертизи недостатньо забезпечується фінансуванням за рахунок коштів державного бюджету. Держава компенсує витрати на проведення експертизи сортів рослин вітчизняної селекції лише на третину від їхньої потреби.

У зв'язку із зазначеним необхідно вжити заходів, які б забезпечили:

визначення нормативного рівня витрат на проведення науково-технічної експертизи сортів рослин;

фінансування за рахунок коштів державного бюджету витрат на проведення науково-технічної експертизи сортів рослин на рівні їх нормативної потреби;

прискорення оновлення матеріально-технічної бази закладів експертизи;

обґрунтування розподілу бюджетних коштів на проведення науково-технічної експертизи між закладами експертизи з урахуванням обсягів робіт, що виконуються.

Виконання зазначених завдань потребує відповідного науково-методичного забезпечення. Враховуючи, що необхідні обсяги фінансування витрат на проведення науково-технічної експертизи найповніше характеризують їхні нормативні показники, необхідно розробити й запровадити науково обґрунтований порядок визначення нормативів

витрат закладів експертизи. Ці нормативні показники витрат можуть бути основою для: визначення щорічної потреби коштів державного бюджету на виконання науково-технічної програми кваліфікаційної експертизи;

оптимізації структури коштів бюджету відповідно до вимог методик державної кваліфікаційної експертизи;

розподілу бюджетних коштів між закладами експертизи.

Нині в Україні науково-методична та нормативна база для оцінок потреби закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин розроблена недостатньо. З метою забезпечення її комплексної розробки та систематизації в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» і Українському інституті експертизи сортів рослин Міністерства аграрної політики та продовольства України були проведені дослідження, за результатами яких підготовлено:

методичні матеріали з розробки технологічних карт і обґрунтування витрат на проведення польової кваліфікаційної експертизи сортів рослин;

технологічні карти й нормативи витрат на проведення польових кваліфікаційних експертиз щодо придатності сортів рослин на поширення в Україні;

технологічні норми та нормативи витрат на проведення лабораторних досліджень і проведення ґрунтового й лабораторного сортового контролю;

пропозиції щодо використання коштів спеціального фонду державного бюджету за дії, пов'язані з набуттям, здійсненням та охороною прав на сорти рослин [2, 6-8].

Враховуючи вищевикладене, основними шляхами вдосконалення науково-технічної експертизи сортів рослин на сучасному етапі є:

запровадження й модернізація інформаційної системи Інституту та бази даних „Сорт”;

формування сучасної матеріально-технічної бази для лабораторних і польових досліджень;

підвищення рівня знань професійних фахівців пунктів досліджень та Інституту, за-

провадження дистанційного тестування і контролю;

оснащення підрозділу з насіннепостачання та пунктів досліджень сучасними засобами, що забезпечують належне зберігання й фасування дослідних зразків;

організація та забезпечення проведення експертизи на ВОС-тест в умовах закритого ґрунту.

Висновки. Лише забезпечення концентрації наявних матеріальних і трудових ресурсів для здійснення науково-технічної експертизи сортів рослин та інших пріоритетних завдань дасть можливість Українському інституту експертизи сортів рослин якнайшвидше розробити:

пропозиції щодо регіональних можливостей виробництва сільськогосподарської продукції з використанням найкращих високоврожайних і з поліпшеною якістю сортів сільськогосподарських культур зонального принципу за такими критеріями, як природно-кліматичні умови, можливості використання нової техніки й технологій, внутрішній і зовнішній попит;

єдину інформаційну базу щодо внутрішнього попиту на сорти рослин, враховуючи навіть можливості сільських громад на місцях;

Концепцію державної програми розвитку пунктів дослідження державної системи охорони прав на сорти рослин на 2018-2025 роки.

Список використаних джерел

1. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21 квітня 1993 року № 3116-ХП // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/3116-12>.
2. Методичні рекомендації щодо визначення нормативних бюджетних витрат на проведення експертизи сортів рослин у закладах експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин; за ред. О.В. Захарчука та М.І. Кісіля. – К.: Алефа, 2006. – 68 с.
3. Про приєднання України до Схеми сортової сертифікації насіння зернових культур, Схеми сортової сертифікації насіння кукурудзи та сорго Організації економічного співробітництва та розвитку : Закон України від 15 лют. 2011 р. № 3019 / Верховна Рада України // Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3019-17.
4. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 17 січ. 2002 р. № 2986 / Верховна Рада України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 23. – Ст. 163.
5. Про внесення змін до Закону України «Про насіння і садивний матеріал»: Закон України від 2 жовт. 2012 року № 5397-VI / Верховна Рада України // Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5397-17.
6. *Захарчук О.В.* Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин / О.В. Захарчук. – К.: Алефа, 2009. – 390 с.
7. *Захарчук О.В.* Насіння і садивний матеріал як об'єкт інтелектуальної власності / [Захарчук О.В., Кісіль М.І., Кропивко В.С. та ін.]; за ред. О.В. Захарчука, М.І. Кісіля. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 92 с.
8. *Захарчук О.В.* Економіка насінництва / О.В. Захарчук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 272 с.
9. *Zakharchuk O.V.* Enabling the Business of Agriculture, 2015. Progress Report / O. V. Zakharchuk and others. – Washington : World Bank Group, 2015. – 158 p.
10. *Tadeusz Oleksiak*, Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie / Rynek nasienny w państwach Unii // Nauka. Doradztwo. Praktyka / Wies gulra Warszawa: Lipiec-wrzesien, 2013. – 3 (176).
11. *Бакай С.С.* Економіка насінництва / С.С. Бакай. – К.: Урожай, 1977. – 110 с.
12. *Худолій Л.М.* Економічний механізм формування і функціонування ринку зерна в Україні / Л.М. Худолій. – К.: ІАЕ, 1998. – 212 с.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2017 р.

Фахове рецензування: 22.08.2017 р.

*